

תנדל ויתקדש שמייה רנא

א. קיומם של ישראל - צורך גבוה

פעמים אחדות מופיעה במקרא הטענה "למה יאמרו הגויים", כדי להציל את ישראל מגזירת כליה ושמד. בפעם הראשונה הוזכרה טענה זו בחטא העגל: "למה ה' יחרה אפך בעמך וכו' למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרוג אותם בהרים" וכו' (שמות לב, יא-יב). פעם שניה נאמרה טענה זו בחטא המרגלים: "ואמרו הגויים אשר שמעו את שמעך לאמר, מבלתי יכולת ה' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר" (במדבר יד, טו-טז), והסכים הקב"ה לטענה זו: "ויאמר ה' סלחתי כדברך" (שם שם כ), ופירש"י: "בשביל מה שאמרת פן יאמרו".

הדבר חוזר על עצמו בפרשת העי. לאחר המפלה במלחמה, נופל יהושע על פניו ואומר: "אהה ה' אלקים, למה העברת העביר את העם הזה את הירדן לתת אותנו ביד האמורי להאבידנו וכו' בי ה', מה אומר אחרי אשר הפך ישראל עורף לפני אויביו. וישמעו הכנעני וכל יושבי הארץ ונסבו עלינו והכריתו את שמנו מן הארץ, ומה תעשה לשמך הגדול" (יהושע ז, ז-ט). ומצינו שאף הקב"ה עצמו משתמש בטענה זו: "אמרת אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם, לולי כעס אויב אגור, פן ינכרו צרימו, פן יאמרו ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת" (דברים לב, כו-כז). והדבר תמוה, שנראה שאין לישראל כל זכות להינצל מגזירת כליה ושמד, ורק החשש ממה שיאמרו אומות העולם הוא אשר מצילים.

אמנם, מדברי הרמב"ן למדנו, שאין הכוונה שתמה זכותם של ישראל, ורק החשש מ"מה יאמרו" מצילים, אלא שהכתוב בא לספר שבחם ומעלתם של ישראל, שבלעדיהם אין מקום לכבודו של הקב"ה בעולם, וכדברי הנביא: "אתם עדי נאום ה' ואני א-ל" (ישעיהו מג, יב), ודרשו חז"ל: "כשאתם עדי אני א-ל, וכשאתם עדי כביכול אני א-ל" (ילקוט שמעוני שם). ואלה דברי הרמב"ן:

ולכך הזכיר משה בתפילתו "ואמרו הגויים אשר שמעו את שמעך לאמר" וגו', והשם ית' הודה לו בזה, "ויאמר ה' סלחתי כדברך". והטעם בטענה זו איננו כרוצה להראות

כוחו בין שונאיו, כי כל הגויים כאין נגדו, מאפס ותוהו נחשבו לו, אבל השם ברא את האדם בתחתונים שיכיר את בוראו ויודה לשמו, ושם הרשות בידו להרע או להיטיב, וכאשר חטאו ברצונם וכפרו בו כולם, לא נשאר רק העם הזה לשמו, ופרסם בהם באותות ובמופתים כי הוא א-להי האלהים ואדוני האדונים, ונודע בזה לכל העמים, והנה אם ישוב ויאבד זכרם, ישכחו העמים את אותותיו ואת מעשיו, ולא יסופר עוד בהם... והנה תהיה כוונת הבריאה באדם בטילה לגמרי, שלא יישאר בהם יודע את בוראו, רק מכעיס לפניו, ועל כן ראוי מדין הרצון שהיה בבריאת העולם, שיהי רצון מלפניו להקים לו לעם כל הימים, כי הם הקרובים אליו והיודעים אותו מכל העמים... וכבר רמזתי בבריאת האדם סוד נשגב ונעלם, צריך ממנו שנהיה לו לעם והוא יהיה לנו לא-להים, כענין שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו. (רמב"ן דברים לב, כו)

וענינו של סוד זה רמז הרמב"ן בפרשת תצוה. וז"ל שם, על הפסוק "אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם" (שמות כט, מו):

ואם כן יש בענין סוד גדול, כי כפי פשט הדבר השכינה בישראל צורך הדיוט ולא צורך גבוה, אבל הוא כענין שנאמר "ישראל אשר בך אתפאר", ואמר יהושע "ומה תעשה לשמך הגדול". ופסוקים רבים באו כן, "אוה למושב לוי", "פה אשב כי אויתה".

וביארנו תלמידינו המקובלים של הרמב"ן את דבריו: כי לפי הפשט היה נראה כי השכינה בישראל צורך הדיוט היא [היינו לצרכם וטובתם של ישראל], אבל על דרך הסוד אינו כן, אלא צורך גבוה [לצרכו של הקב"ה], כענין שנאמר "ישראל אשר בך אתפאר", ואמר יהושע "ומה תעשה לשמך הגדול", כלומר, אם יכריתו האויבים את שמנו, שלך גדולה משלנו [הצרה שלך גדולה מהצרה שלנו], שאם אין אנו כאן, אין אני כאן [לשון סגי נהור על הקב"ה]! תלה הקב"ה את כבודו בעולם במציאותם של ישראל, שכן הם היחידים היודעים אותו, ולהם בלבד היכולת לגלות מציאותו בעולם. "כנסת ישראל מלבישה את האלוהות המתגלה בעולם" ('אורות', עמ' קלט). כשם שאדם אינו מתגלה מחוץ לביתו אלא כאשר הוא לבוש בבגדיו, כך כנסת ישראל מלבישה את האלוהות, ומאפשרת את התגלותה בעולם. משלו על כך חז"ל משל:

ריש לקיש בשם ר' ינאי, שיתף הקב"ה שמו הגדול בישראל. למלך שהיה לו מפתח של פלמנטרין קטנה, אמר המלך אם אני מניחה כמות שהיא, אבודה היא, אלא הריני עושה לה שלשלת, שאם אבדה השלשלת תהא מוכחת עליה. כך אמר הקב"ה, אם

1. עיין הערות הרב שוול שם.

מניח אני את ישראל כמות שהם נבלעין הן בין העכו"ם, אלא הרי אני משתף שמי הגדול בהם והן חיים, מה טעמא? וישמעו הכנעני וכל יושבי הארץ ונסבו עלינו והכריתו את שמנו מן הארץ, ומה תעשה לשמך הגדול שהוא משותף בנו.

(ירושלמי תענית פ"ב ה"ו)

ומפרש המהר"ל (ינצח ישראל' פ"י) שאין הכוונה במשל לשמירת המפתח כדבר בעל ערך עצמי, אלא שערכו הוא בכך שאין אפשרות להיכנס לארמון ללא מפתח, וכך בנמשל, שהפלטרין הוא העולם, וישראל הם המפתח לפלטרין, "ואם אין ישראל, הרי דומה לפלטרין שהוא סגור, וכאשר הפלטרין סגור, אין הפלטרין משמש כלום, ולא נקרא בית, כי אין לו פתיחה, וכך אם אין ישראל אין הפלטרין שהוא העולם משמש כלום והוא סגור, וכאילו אין שם פלטרין עליו כלל, ולפיכך נקרא ישראל מפתח קטנה, שהם אומה קטנה, והם המפתח של הפלטרין הגדולה". וזוהי כוונת דברי הרמב"ן שהשראת שכינה בישראל הוא צורך גבוה ולא צורך הדיוט, שקיומם של ישראל הוא כביכול מצרכיו של הקב"ה, שאילולא ישראל אין מציאות לגילוי בעולם. ועל זה נסבה תפילתו של משה "למה יאמרו מצרים" וכו', שאילולא ישראל בעולם, יש פתחון פה לאומות העולם לדבר סרה באלוקים, ובטלה כוונת הבריאה. וכן כתב בעל 'בית הלוי' על הכתוב "אל תירא מרדה מצרימה" (בראשית מו, ג):

דכאן באה לו ההבטחה הגדולה שבכל ההבטחות, שיהיה נקרא שמו על ישראל. והכוונה בזה, דלעולם לא יפרסם שם כבודו בעולם על ידי מעשה היוצא חוץ מדרך הטבע, רק באמצעות צורך ישועתן של ישראל, ועל ידי ישועת ישראל יתפרסם שם כבודו בכל העולם. ובכל מעשה שיהיו ישראל בשפלות חלילה, ממילא יהיה גם כבודו בהסתר ובהעלם. וזה שאמר לו "אנכי ארד עמך מצרימה", בכל זמן שאתה תהיה בירידה, גם כבודי אינו נגלה בעולם. וזהו שנקרא בדרך משל שירד עמו מצרימה, על דרך מאמר הכתוב "עמו אנכי בצרה". "ואנכי אעלך גם עלה", כשאהיה מעלה אותך, אז על ידי עלייתך יתפרסם גם שמי בכל הגויים, ויהיה עלייה לכבודי. וזהו גם כן כוונת חז"ל שאמרו שהקב"ה שיתף שמו עם ישראל, ונתנו משל על זה, למפתח שחשש בעליו שלא יהיה נאבד וקשר לו שרשרת, כך הקב"ה שיתף שמו עם ישראל, שלא יהיו נאבדים חלילה, והכוונה דפרסום שם כבודו שיתף, שיהיה רק על ידי ישועתן של ישראל, וזה ביטחון גמור שלא יאבדו ח"ו.

ומכאן הביטוי "גלות השכינה". שכשישראל נמצאים בשפלות הגלות, הרי זה חסרון בגילוי השכינה, שיש מקום לטענת הנכרים "איה אלקיכם". וממילא כשישראל נגאלים, גם השכינה נגאלת. וזוהי הכוונה בתפילה "ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה", שגאולתם של ישראל היא למען שמו. וזה על פי דברי הנביא: "לא למענכם אני עושה בית ישראל, כי אם לשם קדשי אשר חללתם בגויים אשר באתם שם" (יחזקאל לו, כב).

תניא ר"ש בן יוחי אומר: בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה, שבכל מקום שגלו שכינה עמהן וכי' ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן, שנא' "ושב ה' אלקידך את שבותך", והשיב לא נאמר, אלא ושב, מלמד שהקב"ה שב עמהן מבין הגלויות. (מגילה כט, א)

וביטוי חריף אמר ר' עקיבא: "אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומר, 'מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גויים ואלוקי' (שמ"ב ז, כג), כביכול אמרו ישראל לפני הקב"ה: עצמך פדית" (מכילתא פרשה יד).

ומכאן משמעות עמוקה לכל אותם מקראות המדברים בישועת הקב"ה, "אגילה בישועתך", "יגל לבי בישועתך", "ואראהו בישועתי", וכיו"ב, שאין הכוונה רק שהקב"ה מושיע את ישראל, אלא שהישועה מיוחסת לקב"ה, שהוא עצמו כביכול נושע. "אמר ר' אבהו: זה אחד מן המקראות הקשין, שישועתן של ישראל ישועתו של הקב"ה" (ישורח טובי, תהילים ט). "הנה מלכך יבוא לך, צדיק ונושע הוא" (זכריה ט, ט), צדיק ומושיע אין כתיב כאן, אלא צדיק ונושע, שלך ושלנו הגאולה (ילקוט שמעוני שם). "להי' הישועה", אימת? "על עמך ברכתך סלה" (תהילים ג, ט; זוהר אמור צ, ב).

גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי" (תהילים כג, ד). פשוטו של מקרא הוא, שהקב"ה משמש משענת לאדם, וגם בגיא צלמות, בשעת מצוקה נוראה, אין אדם חושש שיארע לו רע, כיוון שאלקים עמו לעזרו. אלא שבתורת החסידות פיסקו את הכתוב בצורה אחרת, ובכך מקבל הפסוק משמעות שונה לגמרי. וכך אמרו: "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא". "רע - כי אתה עמדי". על עצמי איני חושש, אף שאני נמצא בגיא צלמות. מה שרע לי היא הידיעה שכשאני נמצא בגלות אף השכינה מצויה עמי.

האחריות הזאת כלפי רבש"ע, ותחושת הצער על גלות השכינה, מיוחדת היא לישראל בלבד, בהיותם מרכבה לשכינה. היחידים הדואגים לכבודו ית', חשים את כובד האחריות לגילוי כבודו בעולם. חז"ל ביטאו את החילוק שבין ישראל לאומות העולם בענין זה, במדרש הבא:

"וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ" - כל שיחתן של בריות אינה אלא על הארץ, עבדת ארעא, לא עבדת [עשתה הארץ פירות, לא עשתה], וכל תפילתן של בריות אינה אלא על הארץ, מרי תעבד ארעא, מרי תצלח ארעא [אדון העולם, עשה שתוציא הארץ פירות]. כל תפילתן של ישראל אינה אלא על בית המקדש, מרי יתבני בית מקדשא, מרי מתי יתבני בית מקדשא.

(בראשית רבה יג, ב)

חז"ל העניקו לביטוי 'שיח השדה' שתי משמעויות: האחת - שיח מלשון שיחה, ושדה כמשמעו. היינו, שיחתם של האנשים אינה אלא על עניני השדה, הקרקע, החמריות. ויש לשיח משמעות

שניה, לשון תפילה. "ויצא יצחק לשוב בשדה". שהרי יצחק קראו לבית המקדש שדה, ותפילתן של ישראל היא אודות גילוי שכינה, בנין בית המקדש, ולא על צרכיהם האנוכיים. כל תפילות הימים הנוראים סובבים אודות גלות השכינה, ותשוקתם של ישראל לגאולת השכינה ותיקון העולם: "תן פחדך על כל מעשיך", "וייראוך כל המעשים", "ויקבלו כולם את עול מלכותך", "ותמלוך אתה ה' לבדך על כל מעשיך".

וכבר האריך בזה ר' חיים מוולוז'ין ב'נפש החיים' (ב, יא), וכתב שהעיקר הגדול של ענין התפילה הוא "לכוון רק להוסיף כח בקדושה... להעביר רוח הטומאה מן העולם ולתקן עולם במלכותו ית"ש, ולא על ענייני עצמו כלל, ועינינו הרואות בנוסח התפלה בראש השנה, שהוא מסודר מראשו ועד סופו רק על כבוד מלכותו ית"ש, שיתעלה כבתחילה קודם חטא אדה"ר... ואמנם תכלית הכוונה צריך שתהיה רק צורך גבוה. כי במקום שיש חילול שמו ית', כגון צרת ישראל 'באמור להם עם ה' אלהי', והמה מוכים ומעונים, מחויבים לבקש ולשפוך שיח לפניו ית"ש על חילול שמו ית', ואך למען שמו יעשה. וגם היחיד על צערו, אף אם אין חילול השם בדבר, יש מקום גם כן לבקש לפניו ית' על גודל הצער של מעלה בזמן שהאדם חי בצער למטה, כמאמרם ז"ל, אמר ר' מאיר בזמן שהאדם מצטער שכינה מה אומרת, קלני מראשי, קלני מזרועי".

וביאר בזה ב'נפש החיים' את דברי המשנה בראש השנה "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל", וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה, אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומכוונים ליבם לאביהם שבשמים היו מתגברים. ופירש שם, שאין הכוונה לפעולה הפיסית של הרמת העיניים כלפי מעלה, אלא "שלא היתה צעקת תפילתם לפני ית"ש על צערם, אלא רק על חילול שם אביהם שבשמים ית"ש".

ומקור הדברים הוא במה שדרשו חז"ל בתפילת חנה, "והיא מרת נפש, ותתפלל על ה'" (ש"מ"א א, י), ואמרו על זה חז"ל "שהטיחה דברים כלפי מעלה" (ברכות לא, ב), "רוצה לומר, הגם שהיא עצמה היתה מרת נפש, עם כל זה השליכה צערה מנגד, ולא איכפת לה להתפלל על זה כלל, אלא שהטיחה דברי תפילתה לפניו ית"ש, על הצער של מעלה הנעשה מחמת שהיא שרויה עתה בצער" ('נפש החיים' שם פ"ב)².

זה הדבר העומד בראש מעיינם של יודעי חן. "קמים נבוני לבב בחצות לילה וידיהם על חלציהם כילודה, על צרת העולם, צרת השכינה, צרת התורה, הם בוכים ומבכים, ויודעים ומכירים את עומק הצער במקורו ובתולדותיו. יודעים הם שכל הצרות והמחשכים, כל נהרי נחלי הדמים הנשפכים, כל התלאות והנדודים, כל הבוז והמשטמה, כל הרשעה והזוהמה, אינם אלא תולדה קלושה מהד הקול של אותו הצער העליון, צער השמים, צער השכינה"

2. כיהודה ועוד לקרא, מן הענין להביא כאן מדברי הנשיא שז"ר על ד"ר נחמן סירקין, מהוגי הדעות

(אורות, עמ' יז). ודברים חריפים יש על כך ב'תיקוני זוהר' (מובא בינפש החיים), וז"ל: "ויהי היום ויבואו בני האלקים להתייצב על ה'", ויהי היום - דא יומא דדינא, ראש השנה. ויבואו בני האלקים להתייצב על ה' - ודאי למתבעא עלבוניה, דכולהו צווחין ככלבא, הב הב, הב חיי, הב לן בני, הב לן מזוני, הב לן סליחה וכפרה. ואין איש שם על לב לבקש על עלבוניה דמאריה ושמו המחולל בגויים, כמה דאת אמר 'כי יד על כס י-ה', שאין השם שלם ואין הכסא שלם".

ב. תשלום השם והכסא

חסרון השם והכסא נתן ענין רב לדורשי רשומות לעסוק בו. "כי יד על כס י-ה מלחמה לה' בעמלק מדור לדור", נשבע הקב"ה שאין השם שלם ואין הכסא שלם עד שימחה זרעו של עמלק כולו. החסרון שבכסא הוא האות א', והחסרון שבשם - האותיות ו' וה'.

ואז יהיה השם והכסא על השלמות, שהרי ג' אותיות שהן אל"ף, ה"א וא"ו, הם תשלום השם והכסא, ועל זה אמר דוד ע"ה "כי בחר ה' בציון אוה למושב לו", ואמר, לעתיד, כשהקב"ה יבחר בציון, אז ישב על כסא שלם, וזהו לשון "אוה", שהוא תשלום השם והכסא, וכן אמר דוד ע"ה "האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה", וכתוב "ה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו", "וה' לעולם ישב" - הרי השם שלם, "כונן למשפט כסאו" - הרי הכסא שלם.

(רבנו בחיי, סוף פ' בשלח)

צירוף ג' אותיות אלו החסרות, ביטוי נוסף יש לו: 'הוא'. וכבר מצאו רמז לכך בנוסח הברכה שבק"ש של שחרית: "לדור ודור הוא קיים ושמו קיים וכסאו נכון ומלכותו ואמונתו לעד קיימת". "לדור ודור - דכל זה סובב הולך לעת אשר תושלם מלחמת ה' בעמלק מדור דור, ואמר לדור ודור הוא קיים ושמו קיים וכסאו נכון, כלומר יתמלאו ג' האותיות החסרות שהן 'הוא', ויהיה שמו של הקב"ה קיים במלואו, וגם כסאו יהיה נכון, ומלכותו ואמונתו לעד קיימת" ('אבני שוהם' לר' משה ליב שחור, פ' בשלח).

אלא שתיבת 'הוא' איננה רק צירוף ג' האותיות החסרות בשם ובכסא, אלא משמעות עמוקה

הסוציאליסטים, שלחם רוב ימיו נגד המסורת והדת. ערב הימים הנוראים, טיילו שניהם בשטוקהולם, וסירקין הפליג בפירוש ערכה הפיוטי ותכנה הסוציאלי הנשגב של תפילת ר"ה. הוא התמתח כולו - סיפר שז"ר - הרים את שתי ידיו, ובנענועי כל גופו החל להתפלל לפני, לפי כל כללי הנוסח של בעל התפילה, "וכל הרשעה כולה כעשן תכלה, כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ". אתה יודע, פנה אלי, בכל ניסוחי הפרוגרמות הסוציאליסטיות שאנו עמלים על יצירתם, ממרקס ועד היום, עוד לא הצלחנו לבטא את אשר נחוץ לנו בפשטות בהירה ובצמצום כזה של מילים, כמו התפילה היהודית הזאת.

להן. "ותשקין את אביהן יין בלילה **הוא** - היה ראוי שיאמר: בלילה ההוא, אלא מלת 'הוא' שמו של הקב"ה, וזהו שדרשו חז"ל שהקב"ה סייע באותו מעשה, ונודמן להם יין במערה" (רבנו בחיי, בראשית יט, לג).

וכן: "ויהי **הוא** טרם כלה לדבר - יש להתבונן בתוספת המילה **הוא**, כי היה הכתוב ראוי לומר ויהי ככלותו לדבר, אבל מלת הוא שמו של הקב"ה, וכן **הוא** עשנו ולא אנחנו, יועבד הלוי **הוא**, נרמזו בלשון הוא כי היה סיוע אלוקי בשליחות ההיא" (שם, כד, טו).

בטעמו של דבר, מדוע מכונה הקב"ה בשם הנסתר 'הוא', העמיק בספר 'שערי אורה'. וז"ל (סוף שער ה): "הכתר העליון הנקרא אין סוף, הנקרא אהי"ה, אינו מושג לא לשר, לא למלאך, ולא לנביא בעולם, כי אפילו משה רבנו ע"ה אדון כל הנביאים לא דיבר כי אם עם השם הוי"ה ית'... ולפי שאין בנו כח להשיגו, אין אנו מספרים עמו לנוכח, כמו שמספר עם אחר לנוכח ואומר לו בלשון אתה... אלא בלשון הוא אנו קוראים אותו... והספירה הזו נקראת בתורה במקומות הרבה בדרך רמז 'הוא', והנני מבאר. דע, כי בהיות ספירת הכתר נסגרת ונעלמת, אין מי שיוכל להתבונן בה דבר... ולפי רוב התעלמותה נקראת בתורה בלשון 'הוא', ולפיכך אמר **ויהוא** רחום יכפר עוונך, ואל זה רמז 'צדיק וישר **הוא**', וכן בשאר כל המקומות שתמצא לשון 'הוא', מדבר בשם ית', יש לך להתבונן בעומק רמזיו... וכן **הוא** תהלתך **והוא** אלקיך, 'כי **הוא** אלקינו ואנחנו עם מרעיתו, 'הי **הוא** האלקים', וצריך להתבונן בכל התורה כיוצא באלו המקומות... ודבר זה עמוק עד מאד, צריך אדם למוסרו בקבלה פה אל פה... וכן מה שאמר 'ראו עתה כי אני אני **הוא**'."

וכן הוא בזוהר: "אלקים הבין דרכה והוא ידע מקומה' - דא טמירא מכל טמירין וסתימא מכל סתימין, דאיכרי 'הוא' ולא ידיע בשמיה".

בזה יובנו כמה דרשות חז"ל, כמו: "וישכב עמה בלילה **הוא** - מלמד שהקב"ה סייע באותו מעשה" (נדה לא, א). "ויקים בלילה **הוא** - מה ת"ל הוא, אלא שכינה עמו לעוזרו" (ילקח טובי בראשית לב, כג). "ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה' - מלמד שראתה שכינה עמו" (סוטה יב, ב), שלא נאמר "ותראה את הילד", אלא "ותראהו", כאילו נאמר "ותראה הוא", ומכאן שראתה שכינה.

בשעת הקפת המזבח בסוכות היו אומרים "אנא ה' הושיעה נא", ר' יהודה אומר "אני והו הושיעה נא" (סוכה מה, א). ופירש"י ש"אנא ה'" ו"אני והו" מספרם בגימטריה שוה - שבעים ושמונה. בענין משמעותן של המילים "אני והו" כתב רש"י, שהן משבעים ושנים שמות הנקובים בגי' המקראות בפי' בשלח "ויסע מלאך וכו', ויבא בין מחנה וכו', ויט משה את ידו וכו'", ששלשתם בני ע"ב אותיות, מצרפים אות ראשונה של הפסוק הראשון, אחרונה של האמצעי, וראשונה של האחרון, ונוצרים שבעים ושנים צירופים של שמות, ומהם ב' השמות "אני", "והו".

וכתבו על כך התוס' שם: "ועדיין צריך טעם לזה למה נשתנו שני שמות הללו דאמרינן להו

טפי מאחריני, משום דדרשינן באיכה רבתי קרא דכתיב ביחזקאל 'ואני בתוך הגולה', וקרא דכתיב בירמיהו 'והוא אסור בזיקים', כביכול הוא עצמו, והיינו הושענא, שיושיע לעצמו. הכרתת זרעו של עמלק היא אפוא 'תשלום השם והכסא' - מילוי ה'הוא', ובמלה זו מתמקד כל חזון אחרית הימים שביטויים הוא 'היום ההוא'.

'יה' מלך תגל הארץ' - ללמדך שאין בעולם גילה כל זמן שמלכות אדום קיימת, ואין השם שלם ואין הכסא שלם, שנאמר 'כי יד על כס י-ה'. וכיון שימלוך ה' בתוך גלות רביעית, מיד יהיה ה' למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. ואז תהיה הממשלה להשייית לבדו, כענין שנאמר 'ונשגב ה' לבדו ביום ההוא', וכתוב 'ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה', 'ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד' (מדרש תהילים צז).

'וייתכן לרמוז במלת 'ההוא', אותיות 'הוא' שחסרים מן השם והכסא. ור"ל ביום שיחזרו למקומן, ויהיה השם והכסא על השלמות, יהיה ה' אחד ושמו אחד' (רבנו בחיי, סוף פ' בשלח). והיא הכוונה העמוקה הגנוזה ביסוד אמירת קדיש על פי פירושו של רש"י.

ג. הקדיש

תניא אמר ר' יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל, בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי... ואמר לי בני מה קול שמעת בחורבה זו, ואמרתי לו שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות, ואמר לי חייך וחיי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך, ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיה הגדול מבורך, הקב"ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם.

(ברכות ג, א)

וכתבו שם התוס' בד"ה ועונין, וז"ל: "מכאן יש לסתור מה שפירש במחזור ויטרי יהא שמיה רבא, שזו תפילה שאנו מתפללין שימלא שמו, כדכתיב כי יד על כס י-ה, שלא יהא שמו שלם וכסאו שלם עד שימחה זרעו של עמלק, ופירושו כך: יהא שמיה, שם י-ה, רבא, כלומר, שאנו מתפללין שיהא שמו גדול ושלם, ומבורך לעולם הוי תפילה אחרת, כלומר, ומבורך לעוה"ב. וזה לא נראה, מדאמר הכא יהא שמיה הגדול מבורך, משמע דתפילה אחת היא, ואינו רוצה לומר שיהא שמו גדול ושלם, אלא יהא שמו הגדול מבורך".

אמנם רש"י פירש כך, שהנושא הוא השם י-ה, והכוונה לאותו שם שהוא עתה חסר, שיימלא

ויהיה שלם. כך כתב רש"י בספר ה'פרדס': "יתגדל ויתקדש, והאיך יכול אדם להגדיל שמו של הקב"ה, שמא חס ושלום כביכול חסר הוא? אין, ודאי חסר הוא, דכתיב 'כי יד על כס י-ה', וכשהוא אומר 'כס י-ה', הרי שהן חסרין אותיות, לכן אנו מתפללין יתגדל ויתקדש, כלומר, יהי רצון מלפני מי שאמר והיה העולם שיגאלנו מבין האומות, ויגדל שמו להיות שלם".

ואוזן רגישה תשמע במילותיו של רש"י את היסוד של תשלום השם והכסא, שעל השאלה הריטורית של רש"י: וכי השם חסר הוא? באה תשובתו: "אין, ודאי חסר הוא, דכתיב 'כי יד על כס י-ה'", ותפילתנו באמירת "יהא שמיא רבא" היא שהשם החסר יגדל להיות שלם, ויושלמו האותיות "הוא".

ונבין על פי זה מדוע ניסחו חז"ל את פתיחת הקדיש בביטויים אלו "יתגדל ויתקדש", משום שאף מילים אלו רומזות על שלמות השם התלוי במחית שם עמלק. ואלו דברי הטור:

יתגדל ויתקדש הוסד על פי המקרא "והתגדלתי והתקדשתי לעיני הגויים", האמור במלחמת גוג ומגוג, שאז יתגדל שמו של הקב"ה, דכתיב "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". שמיא רבא, יש מפרשים שם י-ה רבא, שאנו מתפללים על שם י-ה שאינו שלם, שיתגדל ויתקדש ושיחזור להיות שלם, והיינו לעת הגאולה שינקום מעמלק, שנשבע שלא יהיה השם שלם עד שינקום ממנו, דכתיב "כי יד על כס י-ה", שאין הכסא שלם ואין השם שלם אלא לאחר שינקום ממנו, ואז יהיה השם שלם וגם הכסא, דכתיב "האויב תמו חרבות לנצח", וכתב "וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו", הרי השם שלם והכסא שלם.

(טור או"ח סי' נו)

ויפה כתב הסופר הדגול ש"י עגנון בטעם אמירת קדיש אחר מיתתו של כל אדם מישראל:

מלך בשר ודם שיוצא למלחמה על אויביו, מוציא חילותיו להרוג וליהרג. ספק אוהב את חילותיו ספק אינו אוהב את חילותיו, ספק הם חשובים בעיני ספק אינם חשובים בעיניו, ואפילו חשובים הם בעיניו חשובים הם כמתים, שכל היוצא למלחמה מלאך המות כרוך בעקבו ומתלוה לו להרגו, פגע בו חץ או סיף או חרב או שאר מיני כלי משחית ונהרג, מעמידין אחר במקומו, ואין המלך מרגיש בחסרונו, שאומות העולם מרובים. נהרג אחד מהם יש לו למלך הרבה כנגדו.

אבל מלכנו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, מלך חפץ בחיים, אוהב שלום ורודף שלום, ואוהב את ישראל עמו ובחר בנו מכל העמים, לא מפני שאנו מרובים חשק ה' בנו, כי אנו מעט מכל העמים. ומתוך אהבתו שאוהב אותנו ואנו מעטים, כל אחד ואחד מעמנו חשוב לפניו כלגיון שלם, לפי שאין לו הרבה להעמיד במקומו. נפקד חס ושלום אחד מישראל, באה פחת בלגיונותיו של המלך, ובאה תשות כח

כביכול במלכותו יתברך, שהרי מלכותו חסרה לגיון אחד מלגיונותיו, ונתמעטה חס ושלים גדולתו יתברך.

לפיכך מתפללין ואומרים אחר כל מת מישראל "יתגדל ויתקדש שמייה רבא", יגדל כח השם ולא יבוא תשות כח לפניו יתברך, ויתקדש בעולמות שברא כרצונו. ולא נפחד על עצמנו, אלא מהדר גאון קדושתו יתעלה. וימליך מלכותיה, שתתגלה ותראה מלכותו בשלמות, ולא יתמעט ממנה חס ושלים. בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל במהרה ובזמן קרוב, שאם מלכותו גלויה בעולם שלום בעולם וברכה בעולם ושירה בעולם ותשבחות בעולם ונחמה גדולה בעולם וישראל קדושים אהובים בעולם וגדולתו גדלה והולכת ומתרבה ואינה מתמעטת לעולם.

אם כך אנו מתפללים ואומרים אחר כל אחד שמת, קל וחומר על אחינו ואחיותינו הנאהבים והנעימים בני ציון היקרים הרוגי ארץ ישראל שנשפך דמם על כבוד שמו יתברך ועל עמו ועל ארצו ועל נחלתו. ולא זו בלבד, אלא כל הדר בארץ ישראל הוא מלגיונו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שהפקידו המלך שומר בפלטרין שלו. נהרג אחד מלגיון שלו, אין לו כביכול אחרים להעמיד במקומו.

לפיכך אחינו כל בית ישראל, כל המתאבלים באבל הזה, נכוון את לבנו לאבינו שבשמים מלך ישראל וגואלו, ונתפלל עלינו ועליו כביכול, יתגדל ויתקדש שמייה רבא בעלמא די ברא כרעותיה וימליך מלכותיה ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה, וכן כל הפרשה כולה. ונזכה ונחיה ונראה עין בעין, עושה שלום במרומוי הוא ברחמי יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל אמן.

(יסמוך ונראה, עמ' 288)

אמנם, על שאלתו של רש"י "וכי היאך יכול אדם להגדיל שמו של הקב"ה?", צריכה התשובה להיאמר, שאכן זהו רצונו של מקום, כפי שנאמר לר' ישמעאל בעת כניסתו להקטיר קטורת:

וראיתי אכתריאל י-ה ה' צב-אות שהוא יושב על כסא רם ונשא, ואמר לי ישמעאל בני ברכני.

(ברכות ז, א)

ואכן בברכות שאנו מברכים כמה פעמים ביום - תמצית היהדות. ההכרה בגודל תפקידו ושליחותו של האדם, שכביכול הקב"ה זקוק לעזרתנו ולברכותינו.

נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו, וכיון שנשרף אמר הקב"ה: שוב אין לי מושב בארץ, אסלק שכינתי ממנה ואעלה למכוני הראשון... באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר: אוי לי, מה עשיתי, השריתי שכינתי למטה בשביל ישראל ועכשיו שחטאו חזרתי למקומי הראשון, חס ושלים שהייתי שחוק לגויים ולעג לבריות. באותה שעה בא

מטטרון ונפל על פניו ואמר לפניו: רבשי"ע אני אבכה ואתה לא תבכה. אמר לו: אם אין אתה מניח לי לבכות עכשיו, אכנס למקום שאין לך רשות להיכנס ואבכה, שנאמר "וואם לא תשמעוה במסתרים תבכה נפשי".

(איכה רבה, פתיחתא כד)

ומדוע אין הקב"ה מקים את המקדש, אם חסרונו כל כך מעיק? אלא שללא הסיוע מישראל, אין הקב"ה עושה דבר: "רבשי"ע הוא כל יכול בכל, אך כאשר שמו הגדול עצמו מתחלל, על כנסת ישראל לקנא ולהלחם למען שמו. קידוש השם מתחיל לעולם מלמטה ולא מלמעלה. ואמנם בדבר הזה דנו מטטרון והקב"ה... למה אתה בוכה, הלא אתה הכל יכול... במאמר אחד אתה יכול להחזיר את העטרה ליושנה... השיב לו רבשי"ע... באין ישראל מקדישים אותי מלמטה למעשה, תש כוחי כביכול להושיע עצמי, ועל שכינתי להסתלק" (הרב סולובייצ'יק, ימי זיכרון, עמ' 38).

חז"ל דרשו זאת מהפסוק: "תקרא ואנכי אענך, למעשי ידיך תכסוף" (איוב יד, טו).

אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבשי"ע תקרא ואנכי אענה, כל מה שאתה גוזר אני מקיימה, אלא למעשה ידיך תכסוף, יש אדם מתאוה למעשה ידיו? ואין תכסוף אלא לשון תאוה, שנאמר ועתה הלוך הלכת כי נכסוף נכספת וגו', הוי למעשי ידיך תכסוף, שאתה מתאוה למעשי ידיך. אתה סובל את כל העולם, דכתיב אני עשיתי ואני אשא אני אסבול, ואתה מצוה את בני קהת להיות נושאים כבודך, שנאמר ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקודש עליהם, הוי למעשי ידיך תכסוף. אתה זן את כל העולם, ואתה מצוה אותם להקריב את קרבני לחמי, אתה מאיר לכל העולם, ואתה מצוה להעלות נר תמיד וכו'.

(תנחומא תצוה ב)

המהר"ל ראה בתלות כביכול של הקב"ה בישראל, את רצונו הגדול ביותר. בברכתו של משה ליוסף נאמר: "וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו וכו' ורצון שוכני סנה" (דברים לג, יג-טז), וכתב שם רש"י: "ותהא ארצו מבורכת מרצונו ונחת רוחו של הקב"ה הנגלה עלי תחילה בסנה". והוסיף המהר"ל ביגור אריה: "על דעת רש"י זכר דבר זה שנגלה עליו בסנה על שם 'עמו אנכי בצרה', אין לך רצון יותר מזה". וצריך להבין מדוע קשור הרצון הגדול לגילוי בסנה. על המחזה בסנה אמרו במדרש: "א"ר יונה היינו הוא דכתיב פתחי לי אחותי רעיתי תמתני, מה התאומים הללו שאם אחד חש בראשו חבירו מרגיש, כך אמר הקב"ה עמו אנכי בצרה, ונאמר בכל צרתם לו צר" (שמות רבה ב, ז).

והמהר"ל ביאר דבריהם על פי המדרש על הפסוק "צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה, בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו" (שיר השירים ג, יא). אמרו במדרש רבה שם: "א"ר יוחנן שאל ר' שמעון בן יוחאי את ר' אלעזר ברי יוסי, אפשר ששמעת מאביך

מהו בעטרה שעטרה לו אמו... א"ל משל למלך שהיתה לו בת יחידה, והיה מחבבה יותר מדאי... כך היה מחבב יותר מדאי הקב"ה לישראל וקראן בתי, הה"ד שמעי בת וראי, ולא זו מחבבן עד שקראן אחותי, שנאמר פתחי לי אחותי רעיתי, ולא זו מחבבן עד שקראן אמי, שנאמר הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו, ולאמי כתיב. עמד ר' שמעון ונסקו על ראשו ואמר אילו לא באתי אלא לשמוע מפיך הטעם הזה דיי" (שה"ש רבה ג, כא).

וביאר המהר"ל (גבורות ה" כג) שלכל דבר ישנה סיבה ועילה, והוא המסובב והעלול מן העילה. והקב"ה הוא סיבה ועילה לכל, והוא בפרט עילה לישראל, והם עלולים ממנו, ועל כן ישראל נקראים בת, שהאב הוא העילה לבתו. וכאשר העילה והעלול מתחברים יחדיו, נקראים ישראל בשם אחותי. וכאשר הבחינה היא מצד שאי אפשר להיות בלא ישראל, הרי העילה כביכול צריכה אל העלול, וישראל כביכול סיבה לו, ועל כן נקראים ישראל בשם אם. ומבחינה זו, כשישראל נמצאים בצרה, שייך לומר "עמו אנכי בצרה".

וכן כתב המהר"ל בפרשת הסנה: "עמו אנכי בצרה, אין הכוונה שהוא בצרה, חס ושלום לומר כך, אך פירושו שהוא יתברך אסור בזיקים בישראל, והוא עמהם תמיד. לכך כאשר ישראל בצרה אין מלכותו בשלמות, לפיכך היה נראה לו בסנה, המורה על כך שאין מלכותו בשלמות, וזה הפירוש "עמו אנכי בצרה", רוצה לומר שהוא עם ישראל בצרה, ומאחר שהוא עמהם בצרה אין מלכותו בשלמות, לפיכך נגלה מתוך הסנה" (גור אריה שמות ג, ב).

וזהו הרצון הגדול של בורא עולם, לקיים את ישראל גם בזמן השפל והגלות, כיון שמציאותו בעולם תלויה במציאותם של ישראל. וזהו הרצון שכל הבריאה תלויה בו. ושבים אנו לדברי הרמב"ן שפתחנו בהם: "והנה אם ישוב ויאבד זכרם... הנה תהיה כוונת הבריאה באדם בטלה לגמרי... ועל כן ראוי מדין הרצון שהיה בבריאת העולם, שיהיה רצון מלפניו להקים לו לעם כל הימים, כי הם הקרובים אליו והיודעים אותו מכל העמים" (רמב"ן דברים לב, כו). הרצון הגדול של רבש"ע מתגלה בחורב. מחד, במתן תורה לישראל, שהרי כל הבריאה היתה רופפת עד שיקבלו ישראל תורה, ומאידך, שלא נעלה על הדעת שיש לישראל חילוף ותמורה, ושאפשר גם בלעדיהם, הוא מתגלה גם בסנה, ללמד ש"עמו אנכי בצרה", שתלותה של התגלות האלקות בקיומם של ישראל כל כך גדולה, עד כי הוא יורד עמם לגלות, ויחד הוא עמם בצרתם, "ורצון שוכני סנה - אין לך רצון גדול מזה".

דומה כי נאה לסיים את הדברים בסיפורו של הרב שלמה זלמן שרגאי, שהיה ראש מחלקת העלייה של הסוכנות, ואלו דבריו:³

"בעוזבי את פולין בפעם השניה, היה זה בחצות לילה, ליוו אותי ידידים וחברים משכבר הימים לתחנת הרכבת בוורשה, וגם אנשי השלטון הפולני. בשעת הפרידה, כשעמדתי על יד

3. נדפסו ב"עמודים" תש"מ.

הקרון בתחנה, ניגשה אלי אשה ובקשה בפיה: יש לה אחות בירושלים שבעלה עובד ב"תנובה" ברחוב יחזקאל, ואביה הזקן נוסע אליה לירושלים ברכבת הזאת, ובקשתה שאכניס אותו בתא שלי, כדי שיימצא בחברה של יהודי. נעניתי לה כמובן. עליתי יחד אתה לקרון והעברנו את אביה ואת כל חפציו-מטענו הדל, לתא שלי. כשנכנסתי אחר כך לתא והתבוננתי ביהודי, ראיתי לפני פנים צהובים כשעוה, זקן לבן, עיניים מעוצבנות, וכולו פקעת עצבים. כשהתחלתי לשאול אותו מי ומה וכו', שתק ולא ענה דבר. שתקתי אף אני. אחרי זמן מה ביקשני לעזור לו לפתוח את המזוודה שלו. בתוכה ראיתי שופר, פמוטים, בשמים להבדלה, טלית ותפילין, כמה ספרים וכמה כותנות, ועוד כמה חפצים. הוציא לו ספר 'נועם אלימלך' ועיין בו. לא ניסיתי שוב להיכנס אתו לשיחה, כי הרגשתי שזה לא לרצונו.

לפני שהשתטחתי על הספסל לישון (אחרי המלחמה טרם היו בפולין ספסלים מרופדים ולא קרונוט שינה), לקחתי לי משהו לשתות, ושאלתי אם גם הוא מוכן לשתות משהו. נענע לראשו לאות הסכמה. מזגתי לו כוס. אחרי ששתה, התחיל לשוחח אתי, וסיפר לי בקיצור שהוא מגליציה, חסיד בעלז, שבע-ימים אך גם שבע-צרות. גולל לפני כל מה שעבר עליו תחת שלטונו של הצורר, איך ששיכל את אשתו ואחדים מילדיו ואיך ניצול, ועתה עולה הוא ל'ארץ החיים'. פתאום הפסיק ונדם. לא המשיך. נשאר יושב עצום עיניים. אחרי שתיקה מדכאת זו של כמה רגעים, יצאתי מן התא. בשובי מצאתי שטוח על הספסל. אף אני השתטחתי על הספסל השני. אך לא יכולתי לעצום עין, וכל מחשבותי התרכזו באיש שממולי ובכל מה ששמעתי ממנו.

לפנות בוקר עם שחר, קמתי להתפלל לפני שייכנסו ברכבת נוסעים לא-יהודים. האיש ממולי לא קם ולא נע, למרות שלא ישן. אחרי התפילה הוצאתי מאמתחתי משהו לשתות ולאכול. שאלתי אם רוצה משהו לשתות. לא ענה. אחרי כמה שעות שאלתי שוב, והוא נענה לי בראש שמוכן לשתות. וכך כמה פעמים ביום שתה משהו. אולם לא הוציא הגה מפיו. עיין בספר במקצת, ישב, שכב ושתק. שתיקתו היתה איומה והשרתה עלי דיכאון נורא. לא ידעתי את נפשי.

אחרי חצות היום פתח ואמר: אחרי כל מה שעבר עלי ואחרי כל מה שעניי ראו, ודי לא ריחם ולא חמל - לא אתפלל אליו, ארגיזו גם אני. שתקתי ולא עניתי מאומה. אף הוא חזר לשתיקתו. לפנות ערב, כמעט החשיך, התחלתי לסדר לי את חפצי לרדת בפראג (הוא המשיך לפאריס), והנה ביקשני פתאום לעזור לו להוריד את המזוודה, הוציא את הטלית והתפילין, התעטף בטלית, הניח תפילין ועמד להתפלל.

נדהמתי מהשינוי הפתאומי, ברם שתקתי ולא אמרתי מאומה. אחרי שסיים את תפילתו, פתח ואמר: על פי דין צריך להתפלל. וכי הכביכול אינו זקוק ואינו ראוי לרחמנות?! מה יש לו עכשיו בעולם? מי נשאר לו? ואם הוא ריחם עלי ונשארתי בחיים, זכאי הוא שארחם גם אני עליו, ולכן קמתי והתפללתי. סיים את דבריו ודמעות זלגו מעיניו והתחיל לבכות בקול: אוי,

א רחמנות אויך אויפן ריבוננו של עולם, ביי וועמען איז ער געבליבען? [אוי, רחמנות גם על ריבוננו של עולם, עם מי הוא נשאר?] אף אני בכיתי אתו. נפרדתי ממנו מתוך דמעות ומתוך ברכה: להתראות בירושלים, ונזכה לביאת המשיח.

תמונה מזעזעת זו לא תימחה ממני לעולם. אף היום מצלצלים באוזני דבריו: א רחמנות אויך אויפן ריבוננו של עולם, ביי וועמען איז ער געבליבען? זוהי כוחה של אמונה. סיפרתי את הדברים לרי יהודה אבן שמואל ז"ל, ונוכח הסופר-המשורר חיים גראדה. שניהם הורידו דמעות, ואף אני לא יכולתי להתאפק ולשלוט בעצמי, ושלושתנו בכינו. אחרי כמה רגעים אמר חיים גראדה: אני אכתוב על כך מסה. ורי יהודה אבן שמואל אמר: זהו כוחו של ישראל לאלוקיו. הנשמה האלוקית שביהודי חסיד בעלז זה, היא שהכריזה: רחמנות על ריבוננו של עולם. זה פירוש 'ובו תדבק... הוא תהילתך והוא אלקיך אשר עשה אתך את הגדולות (וגם בשעה שעשה אתך) את הנוראות האלה אשר ראו עיניך'" (דברים י, כ-כא).

